

15.-16. YÜZYILLARDA BEDAĞŞAN İSMAİLİLERİ ARASINDAKİ Şİİ-TASAVVUFİ HAREKETLER VE SAFEVİ ETKİSİ*

Zahide AY**

Öz

Bu çalışmanın amacı, Moğol istilası sonucu İran'daki Alamut Nizarilerinin devrilmesi sonrası Nizari İsmaililerinin bir kolu olan Bedağşan İsmaililerinin, 16. yüzyıla gelindiğinde nasıl bir İsmaililik yorumuna sahip olduklarını irdelemektir. 13.-15. yüzyıllarda bütün İslam dünyasında etkili olan tasavvufi etkinin, 15. yüzyıl Bedağşanı'ndaki İsmaililik yorumunun hangi Şii eğilimli tasavvuf hareketleri kanalıyla olduğunu araştırmaktır ve bölgede üretilen şifahi malzemede yer alan Oniki İmamcı Şiilik unsurlarının, Bedağşan İsmaililiğine, bu Şii eğilimli tasavvuf akımlarının etkisinden ziyade Safevî etkisiyle girdiğini kanıtlamaya çalışmaktadır. Bedağşan İsmaililiği konusu, antropolojik ve folklorik olarak son zamanlarda bir nebze çalışılıyor olsa da tarih disiplini açısından çok az çalışılan bir meseledir. Bunun en başta gelen nedeni, tarih kaynağı olarak kabul edebileceğimiz yazılı malzemeden yoksun olmasıdır. Bedağşan İsmaililiği hakkındaki malzememiz, biraz mitolojik biraz teolojik nitelikteki, zaman ve mekan belirtmeyen bölgede üretilen şifahi malzemedir. Bu çalışma, yöntem olarak sahada yaptığımız gözlem ve topladığımız bu şifahi metinlerin, tarih metodolojisine uygun olarak tetkik edilmesi sonucu meydana gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bedağşan, İsmaililik, Hurufilik, Noktavilik, Nurbahşilik, Safevî

SHIITE-MYSTICAL MOVEMENTS AMONG ISMAILIS OF BADAKHSHAN AND THE SAFAVID INFLUENCES IN THE 15TH- 16TH CENTURIES

Abstract

This study aims at investigating the interpretation of the Ismailis of Badakhshan, a branch of Nizari Ismailis, after the fall of Alamut Nizari State following the Mongol Invasion, by the 16th century. The main purpose of this study is to clarify the impact of various Shiite mystical movements, which were powerful between 13th and 15th centuries all over the Islamic World, on the formation of the Ismaili interpretation of Badakhshan in the 15th century. It tries to prove that Twelver Shiite elements in oral materials, which were introduced to Ismailism of Badakhshan, entered in the region through the Safavid influences rather than these Shiite-mystical movements. Although the issue of Ismailism of Badakhshan was studied from an anthropological and folkloric viewpoint on a limited scale in the recent past, it was rel-

* Makalenin Geliş Tarihi: 11.05.2016, Kabul Tarihi: 28.09.2016

** Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya/
Türkiye, ayzahide@yahoo.com
DOI: DOI: 10.12973/hbvd.79.210

atively less studied from a historical point of view. The principal reason for this situation is the scarcity of written historical sources. Indeed, the primary sources about Ismailism of Badakhshan are based on oral materials bearing both mythological and theological characteristics with no definite time and space. The present study is composed of the syntheses of observations during the field research studies and the study of oral texts in compliance with the methodology of history.

Keywords: Badakhshan, Ismailism, Hurufism, Noktavism, Nurbakhshism, Safavid

1. Giriş

Bedahşan İsmaililiği konusu, antropolojik ve folklorik olarak son zamanlarda, özellikle Bedahşan kökenli araştırmacılar ve Japon araştırmacılar tarafından bir nebeze çalışılıyor olsa da, tarih disiplini açısından çok az çalışılan bir meseledir. Bunun en başta gelen nedeni, tarih kaynağı olarak kabul edebileceğimiz yazılı malzemeden yoksun olmasıdır. Bedahşan İsmaililiği hakkındaki malzememiz, bölgede üretilen biraz mitolojik biraz teolojik nitelikteki, zaman ve mekan belirtmeyen şifahi malzemedir. Bu da tarihinin işini zorlaştırmaktadır.

Coğrafi olarak Afganistan, Tacikistan, Pakistan ve az da olsa Çin sınırları içerisinde kalan birbirine komşu dağlık bölgelerin adı olan Bedahşan'a İsmaililiğin tam olarak ne zaman geldiği ve bölgenin ilk İslami inanç biçimi olup olmadığı meçhuldür. 11. yüzyıla gelindiğinde İsmailî dâisi Nasır-ı Hüsrev'in Bedahşan'a geldiği ve hayatının geri kalanını burada Fatımî İsmaililiğini tebliğ ederek geçirdiği bilinmektedir. Ancak Bedahşan'ın gerçek anlamda İsmailileşme süreci yaşadığı dönem, Moğol istilaları sonrası dönemdir. Her ne kadar Moğol istilası Bedahşan'ı etkilememiş olsa da İran'daki Alamut Nizarielerinin devrilmesi sonucu yaşanan gelişmeler, Bedahşan'ı da etkilemiştir. 13. yüzyılın ortasından itibaren, önce İlhanlı, sonra Karakoyunlu ve Akkoyunlu yönetimlerinin idaresi altına girmiş olan İran bölgesi, 16. yüzyıla gelindiğinde artık Safevîlerin idaresi altına girecektir. Safevî idaresi altına gireceği 16. yüzyıla kadarki yaklaşık iki yüz elli yıl süren bu dönemde İran'daki Nizari İsmailileri, bundan böyle tasavvuf kisvesi altında varlıklarını sürdüreceklerdir. Aynı durum, Suriye'deki, Hindistan'daki ve Bedahşan'daki İsmaililer için de söz konusudur.

Bedahşan İsmaililerinin inanç sistemi incelendiğinde, (a) bu tasavvuf etkisi yanı sıra (b) bölgenin İslam öncesi inanç unsurlarının etkisi ve (c) Şiiilik etkisi ön plana çıkmaktadır. Gerçekten de bölgedeki şifahi malzeme göz önüne alındığında İslam öncesi inanç unsurlarından olan Ateşperestlik, Şii-batını özelliği ağır basan bir tasavvuf terminolojisi ve de Oniki İmamcı Şiiilik unsurlarıyla karşılaşılmaktadır. Burada "Zerdüşlük" yerine "Ateşperestlik" tabirini özellikle kullanıyoruz ki Sasani devletinin ortodoks/kurumsal Zerdüşlüğünden farklı olarak, merkezden ziyade çevreye hitap eden daha heterodoks mahiyette bir inanç biçimini kastettiğimiz anlaşılsın. Tasavvufi etkinin, belirtilen iki yüz elli yıllık dönemde Bedahşan İsmaililiğine girdiğine

inanyoruz. Şiilik etkisinin ise ne zaman ve nasıl girdiğine dair Şimdiye kadar hiğbir araştırma eserde herhangi bir yoruma ya da teze rastlamadık. 2015 yılında yeniden saha araştırması yapmak üzere gittiğimiz Orta Asya'da ve bir parçası olduğu Bedağan'da, bazı yeni verilere ulaştık ve Bedağan İsmailiğine Şiilik etkisinin Safevî propagandası etkisiyle girmiş olabileceğine dair bir hipoteze vardık. Biz bu çalışmada, bu hipoteze hangi verilere dayanarak ulaştığımızı değerlendirmeye çalışacağız. Bunun için de Bedağan'daki Şii-tasavvufi hareketlere ve özellikle de Safevî izlerine değineceğiz. Dönem olarak, 15.-16. yüzyıllardaki gelişmeler üzerinde duracağız. Bunun nedeni, Bedağan'daki gelişmeleri etkileyen önemli etkenlerden biri olan İnan'dan yayılmaya başlayan Hurufilik, Noktavilik, Nurbahşilik, Nimetullahilik, Safevilik gibi çeşitli Şii-tasavvufi hareketlerin, bazıları daha önce kurulmuş olsa da hep bu yüzyıllarda tarih sahnesinde belirginlik kazanmış olmalarıdır.

2. Bedağan'daki Şii-Tasavvufi Hareketler

BedaĖan'daki Őii-tasavvufi hareketler, 13.-15. yüzyıllar arasında İnan'da meydana gelen gelişmelerle ilgilidir. Moğolların gelişiyle birlikte Alamut'un dūřmesi sonucu, İnan Nizarileri bundan böyle yaklaşık iki asırdan fazla bir süre bölgedeki çeşitli tasavvuf hareketleri ile i içe bir Őekilde varlık gösterecektir. Aslında bu dönem, sadece İsmaili dünya açısından değil tüm İslam dünyası açısından tasavvufi hareketlerin revaçta olduğu bir dönemdir. Abbasi yönetiminin Mođollarca devrilmesi sonucu bağlı oldukları siyasi-dini bir otoriteleri kalmayan Sünniler ve önce Fatimi devletinin ardından Alamut'taki Nizari devletinin dūřüş sonucu bağlı oldukları siyasi-dini bir otoriteleri kalmayan İsmaililer için, tasavvuf Őemsiyesi altına sığınmak pek de Őařırtıcı olmasa gerektir. Bu durum Sünni dünya için, Abbasi hanedanının koruyuculuğunu da üstlenmiş olan Mısır'daki Memlk devletinin varlığı nedeniyle bir zorunluluk olmasa da Őii dünya için aynı Őey söz konusu değildir. O nedenle 13.-15.yüzyıllar, Őii hareketler ve tasavvufi hareketlerin i içe olduğu bir dönem olmuştur.

Bedağan bölgesi, dağlık bir bölge olması dolayısıyla, Orta Asya'nın düzlük alanlarından izole bir bölgedir. Kültürü de bu izolasyona bağlı olarak Őekillenmiştir. Merkezden ziyade çevreyi temsil eden heterodoks bir halk yapısına sahiptir. Bu nedenle de İslam dünyasının daha ortodoks kesimlerince kabul gören tasavvufi hareketlerden ziyade, batını yönü gcl tasavvufi hareketlerin sızdığı bir bölge olmuştur. Bu hareketlerin başında Hurufilik gelir. Gölpinarlı, Hurufiliğin kurucusu Fazlullah Esterabadi'nin *Enfus u Afak* adlı akıbeti meçhul bir eserinden bahseder. Böyle bir eser Bedağan İsmailileri arasında da vardır ki Hurufi metinlerde olduğu gibi, sayılar ve insan vücudu ve ayetlerle ilişkilendirilmektedir. Hatta *Cavidannme*'de geçen "9. Gökteki arş, vs." gibi kavramlar burada da geçmektedir. Kitabı İsmaililikten ziyade Şifahi bir geleneğe sahip Bedağan İsmailileri tarafından günümüze başka birçok eser de kopya edilegelmiştir. mm'l Kitb bunların başında gelir. *Afaknme, Usul-i*

Edeb, Guharriz gibi diğer eserleri de sayabiliriz. (*Afaknâme ve Usul-i Edeb*, Andrei Bertels'in editörlüğünü yaptığı bir kitapta toplanmıştır. Bkz. *Penc Risale-i Felsefi*, ed. A. E. Bertels, Moskova). Adı geçen bu eserlerde bahis konusu edilen meseleler ve bu meselelere yönelik geliştirilen açıklamalar, karşılaştırıldığı zaman görüleceği üzere, tıpkı Hurufî metinlerdeki malzeme ve görüşlere benzemektedir. Örneğin İsmaililere ait adı geçen bu eserlerde en çok alıntı yapılan ayet, yine Hurufî metinlerde çokça geçen “kun” (ol) ayetidir. Bedaḥşan İsmailileri için yaratılış, tıpkı Hurufî metinlerde olduğu gibi, “kun” emriyle gerçekleşmiştir.

Hurufîlik dışında Noktavîlik, Nurbahşîlik de Bedaḥşan'da izleri sürülebilen batını yönü kuvvetli tasavvufî hareketlerdir. Noktavîliğin, Hurufîlikten kopan İran'da doğmuş bir hareket olduğu görüşü hâkimdir. (Jamal, 2002: 92). O da Hurufîlik gibi İran topraklarından ziyade Hindistan'da varlığını devam ettirmiştir. Noktavîliğin Bedaḥşan İsmailileriyle irtibatını şimdilik sadece, Maryam Moezzi'nin de dikkatimizi çektiği üzere, Emri-yi Şirazi'nin (ö. 1590) Tacikistan Bedaḥşan'ında ele geçen şahsi risalelerindeki şiirlerden anlıyoruz (2011: 269). Yerel pir ailelerince günümüze kadar saklanmış olan şifahi malzemenin toplanmasına ve derlenmesine günümüzde hala devam edilmektedir. Büyük ihtimalle Noktavîlik izlerini taşıyan başka kasideler de bu yerel pir ailelerince saklanmaktadır.

Bedaḥşan'a giren bir başka hareket de Nurbahşîliktir. O da İran'ı terk ettikten sonra Hindistan'da etkili olmaya devam etmiştir. (Baldick, 2002: 166). Özellikle Pakistan Bedaḥşanı diyebileceğimiz Baltistan'da etkilidir. Heterodoks mahiyette Oniki İmamcı bir tarikat olarak bilinir (Virani, 2007: 67). Bölgeye 15. yüzyılın sonlarında Şemseddin Irakî tarafından sokulmuştur (Rieck, 1995: 159). Hindistan yolculuğu sırasında Baltistan'da konaklayan Seyyid Muhammed Nurbahş'in, ikameti sırasında Baltileri Şiiliğe davet etmeyi denediği anlatılır (Bidulph, 1977: 124). 1800'lü yılların ikinci yarısında Gilgit'te görevli İngiliz Albay John Biddulph, bugün Pakistan sınırları içerisinde kalan Gilgit ve Baltistan bölgesinden bahsettiği kitabında, yerel halkın Şii ya da Mevlevî adıyla anıldığını, *Kelâm-ı Pir* adlı eseri, *Kur'an* yerine koyduklarını anlatır (1977: 118-121). Öyle görünüyor ki Biddulph, Şiiğin Nurbahşîlik etkisiyle yayıldığı Baltistan'da Şiiiler ve Mevlevîler adlı grupların olduğunun farkında, ancak Mevlevîler adındaki grubun Nasır-ı Hüsrev geleneğine bağlı Nizari İsmailileri olduğunun farkında değildir. Şöyle ki *Kelâm-ı Pir*, Bedaḥşan İsmaililerinin en temel mezhep kitaplarından biridir. Bedaḥşan İsmailileri arasında *Heft Bâb-ı Şâh Seyyid Nasır* adıyla da tanınan bu eser, 16. yüzyılın ilk yarısında İranlı dâî Hayrâh-ı Herati tarafından kaleme alınmış olup Kasımşahlı Nizari imamı III. Mustansır Billah'ın öğütlerinin bir versiyonudur. Bedaḥşan İsmailileri arasında bu kadar yaygın olmasının sebebi, İran'da üretilen diğer *Heft Bâb* versiyonlarından farklı olarak, Nasır-ı Hüsrev'in biyografisine yer vermesidir. Bu biyografide, Fatimi dâisi olan Nasır-ı Hüsrev, Nizari İsmaililiğinin kurucusu Hasan-ı Sabbah'la ilişkilendirilmektedir (Herati,

1935: 10; Ay, 2014: 141). Bidulph ayrıca, Baltistan'daki bu Mevlevilerin birbirlerine Őiiler gibi "Aliyyun Vasiyyu Resul Allah" yerine, "Aliyyun Veliyy Allah" dediklerinden bahseder (Biddulph: 125). Bu da bize Oniki İmacı Őiilikten ziyade İsmaililiği çağrıştırmaktadır. Ayrıca Őunu da hatırlatmalıyız ki İngiliz hinterlandındaki Nizari İsmailileri, imamlarının her birinin isimlerini anarken ismin önüne "Mevlana" tabirini getirerek imamlarının adını söyledikleri için, diğer toplumlarca "Mevleviler" olarak tanınırlardı. Bütün bunlar bize, Biddulph'un sözünü ettiği Mevlevilerin Nizari İsmailileri olduğunu göstermektedir.

2015 yılında Pakistan Bedağanı'nda gerçekleŐtirdięimiz saha araŐtırması sonucu, Hunza-Baltistan bölgesinde, Gilgit'teki Sünniler dışında, bölgenin geri kalan tamamının Oniki İmamcı Őiiler ve Nizari İsmaililerinden olduğunu gözledik. Bugün tereddütsüz olarak "Nizari İsmailileri" olarak adlandırılan grubun, 1920'li yıllara kadar böyle adlandırılmadığı, hem kendilerinin hem komşu mezhep gruplarının, kendilerine bir mezhepten ziyade bir tarikatmış gibi baktığını öğrendik. 1920'li yıllarda Bombay'da yerleŐik olan Nizari imamı III. Ağa Han'ın temsilcisi aracılığıyla bölgeye gönderdiği fermanları sayesinde imamlarıyla bağlantıları sağlanmış olan bölge Nizarileri, bundan böyle "Ağa Haniler" olarak adlandırılır olmuşlar. Ancak o tarihe kadar tanındıkları ad, "Mevleviler" ya da "Nasiriler" idi.

"Nasiriler" adının kaynağı ise "Nasır-ı Hüsrev" idi. Bedağan İsmailileri, kendi İsmaililik tarihlerini Nasır-ı Hüsrev'le bağlatırlar ve kendi İsmaililik yorumunu da "Davet-i Nasır-ı Hüsrev" olarak adlandırırlar. Bedağan'daki her türlü dini ritüelin adı "Davet-i Şah Seyyid Nasır"tır. O nedenle de yüzyıllarca komşu halklar tarafından "Nasiriler" olarak da bilinirlerdi. Bu adlandırma kaynaklarda da geçmektedir. Rıza Kuli Han Hidayet'in 19. yüzyılda kaleme aldığı *Ravzat es-safa-yi Nasiri* adlı eserinin dokuzuncu cildinde, Bedağan, Hazara ve Bamyan'da, Şah Seyyid Nasır-ı Hüsrev-i 'Alevi adındaki kendi dâilerinin öğretilerini takip eden "Nasiriyye" adlı bir koldan bahsedilir (Hunsberger, 2003: 30). Yine yazarı Bedağanlı olup Bedağan İsmaililiğinin geleneksel İsmaili tarihi hakkında en geniş bilgiyi veren *Guharriz* adlı yerel bir elyazması kaynaktaki, Őia grupları sayılırken Nasır-ı Hüsrev'e bağlı olanlar anlamında, "Nasiriyye" de sayılır (Ay, 2014: 69). Bunlara ek olarak, Zeki Velidi Togan'ın da bildirdiği bir "Nasiriler" grubu vardır.

Togan, Ferganalı bir Yesevi Őeyhi olduğunu söylediği Seyyid Ahmed Nasiredin el-Merginani tarafından 1814 tarihinde telif olunan *Tarih-i MeŐayih'it-Türk* adlı Farsça bir eserden ve bu eserde müellifin de dâhil olduğu "Seyyid Nasiriler" isminde bir sülaleden bahsedildiğini belirtir. (2010: 523). El-Merginani'nin Yesevi Őeyhi olduğunun, Togan'ın fikri mi olduğu yoksa kaynaktaki bizzat mı belirtildiği, Togan'ın makalesinden pek anlaşılamıyor. Togan'a göre bir Yesevi Őeyhi olan Seyyid Ahmed Nasireddin el-Merginani'nin, eserini Farsça yazmış olması, bize onun Türk köken-

li değil Tacik kökenli olduğunu düşündürüyor. Biz, Fergana bölgesinde Bedaḥşan Pamiri'nden göç eden İsmaili Tacikler bulunduğunu yine saha araştırmalarımızdan biliyoruz. Togan'a ve şimdiye kadar Togan'ın bu makalesini okumuş araştırmacılara net bir fikir vermeyen "Seyyid Nasıriler" meselesi, bizim araştırmalarımız sonucunda öyle görünüyor ki Bedaḥşan İsmaililerinden başka bir şey değildir. Üstelik yine saha araştırmamız neticesinde ortaya çıktığı gibi, Bedaḥşan İsmaililerinin ürettiği şifahi malzemede Hoca Ahmed-i Yesevi, tıpkı Nasır-ı Hüsrev gibi, Fatimilere bağlı bir İsmaili dâisi olarak kabul görmektedir (Ivanow, 1959: 13-17, 53-70; Bertels, 1976: 105; Ay, 2014: 70). Son söylediklerimizden yola çıkarak yaşadıkları bölgelerde, kimilerince "Nasıriler", kimilerince de "Mevleviler" olarak tanınan Bedaḥşan İsmaililerinin, Şii-tasavvufi hareketler kadar, Yesevilik gibi Sünni-tasavvufi hareketleri de kendi gelenekleri içine kattıklarını söyleyebiliriz. Gözden kaçmaması gereken bir nokta da bu hareketlerin Şii Mî ya da Sünni mi olmasından ziyade, ister Türk dilli olsun ister Tacik dilli, hitap ettiği kitlelerin sosyolojik olarak merkezden ziyade çevreyi temsil eden heterodoks kitleler olmasıdır. Bütün bu heterodoks kitlelerin 16. yüzyıla gelindiğinde İran'da siyasi bir güç olarak yönetime gelen Safevilerin siyasi etki alanına girdiğine tanık oluyoruz.

3. Bedaḥşan'da Safevi İzleri

15. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde yukarda sözü geçen bütün bu hareketler arasından Safevilik, bazı siyasi başarılar elde etmeye başlar. Aynı dönem, İran'ın batısında, Osmanlı devletinin yükselişe geçmesi, Osmanlı ve Safevileri karşı karşıya getirir. Rekabet 1517'de Osmanlı'nın Abbasi ailesinin koruyuculuğunu üstlenen Memlükleri yenerek Sünni dünyanın lideri olduğunun tescillenmesiyle sona ermiştir. Safeviler içinse, Şii dünyanın liderliği konusu gündemdedir artık ve politikalarını bu yönde geliştireceklerdir. Safevi devleti bundan böyle ister Osmanlı sınırları içerisinde olsun ister Şeybanî ya da Babürlü sınırları içinde, Şiiilik propagandası altında Safevi devleti propagandası yapacaktır. Biz, topraklarının bir kısmı Şeybanî, bir kısmı Babürlü kontrolü altındaki Bedaḥşan topraklarında da Safevi propagandasının yapıldığını düşünüyoruz. Şöyle ki yukarda bahsi geçen Şii-tasavvufi mahiyetteki her üç tarikatın da -Hurufilik, Noktavilik, Nurbahşilik-, İran'dan kovulması, tasavvuf hareketi olarak başlayıp siyasi bir harekete dönüşen Safevi hareketi yüzünden olmuştur. Safevi yönetimi 1501'de İran'da başa geldikten sonra Nimetullahilik dışındaki bütün tarikatları İran'dan kovmuştur. Safeviliğin kendisi dahi Kızılbaşlık adı altında İran'dan ziyade Osmanlı topraklarında yer bulmuştur. Bize göre, propagandasını Osmanlı topraklarında Kızılbaşlık kanalıyla yürütürken, Orta Asya'da ise Nimetullahilik kanalıyla yürütmüştür.

Nizari imamları ile Nimetullahî tarikatı arasındaki ilk ilişkinin, sufi adı "Şeyh Kalender" olan otuz ikinci Nizari İmamı II. Mustansır Billah zamanında başladığı

bilinmektedir. (Daftary, 2001: 500-503; Pourjavady ve Wilson, 1975: 115). Bize göre, Nimetullahiliğin Bedaşşan'a kadar yayılmış olduğuna dair en güçlü veri, Bedaşşan'ın bugün Afganistan sınırları içinde yer alan Zebak kentinde, "Divane Şah-ı Veli" olarak tanınan Sultan Bayezid-i Bağüstani'nin 18. yüzyılın ilk yarısına (h.1103) tarihlenen bir tekke-türbesinin bulunmasıdır. Şahsen ziyaret ettiğimiz bu türbe içindeki ahşap hatıl üzerine yazılmış şecerede, Divane Şah-ı Veli'nin kökeni Şah Nime-tullah-i Veli'ye dayandırılmaktadır ki bu da Nimetullahiliğin Bedaşşan İsmailileri arasında yer bulduğu anlamına gelmektedir (Ay, 2014: 66). Bir başka veri de Bedaşşan İsmaililerinin en başta gelen ritüellerinden biri olan cenaze törenleri sırasında okunan *Çerağnâme* adlı dua metninde, Şah Nimetullah-ı Veli'ye atfen bazı şiirlerin yer almasıdır. *Çerağname* adlı dua metninde, Şah Nimetullah-ı Veli'yi ima eden şiirler yer almaktadır ki Bertels'e göre, *Çerağname* metninin (en azından onun elindeki nüshanın) yazarı da bizzat Nimetullah-i Veli'dir (Bertels, 1976: 106).

Bu makalenin ana tezi olan Bedaşşan İsmailileri ve Safeviler arasında politik bir bağ olup olamayacağıyla ilgili meseleye gelirse, yine *Çerağnâme*'de Safevî hanedanıyla ilgili bazı bilgiler bulunan kasidelerin yer aldığını belirtmeliyiz. Kasidede Nasır-ı Hüsvrev'in de adı geçmektedir. Yazarı bilinmeyen kaside şöyledir:

Ey azizân şurû' gavga der cehân hâhed girift
(Ey dostlar, kavga ve ayaklanma dünyayı saracaktır)
Guss vu gâm nîz der pîr u cevân hâhed girift
(Yaşlı ve gençler üzüntü ve gama boğulacaktır)

Mihr ez tâb-ı zelâlet zerd-rûh hâhed şoden
(Güneşin rengi utançtan saracaktır)
Bisefâyî der meyân-i merdomân hâhed girift
(Temizlik halklar arasından yok olacaktır)

...

Düşmen-i cân-i peder gerdet puser az behr-i mâl
(Oğullar mal için babalarına düşman olacaktır)
Dohterân-ra kinehâ bâ-maderân hâhed girift
(Kızlar annelerine karşı kine boğulacaktır)

...

Nesl-i Yakub be-alem munkatî' hâhed şoden
(Yakub'un nesli dünyadan kesilecektir)
Tâ be gerdun nâle vü ah u figân hâhed girift
(Dünya inilti ve ah ve figana boğulacaktır)

Ba'd ez ân ez nesl-i Haydâr serverî peydâ şevd
 (Ondan sonra Haydar'ın neslinden bir lider ortaya çıkacaktır)
 Mezheb u millet ez ô nâm u nişân hâhed girift
 (Din ve mezheb onun isminden ün kazanacaktır)
 Şah İsmail bin-i Haydar ô ra hanend nam
 (Haydar'ın oğlu Şah İsmail olarak ün kazanacaktır)
 Hâk-i pâyeş der nazar-ı ehli cehân hâhed girift
 (Cihan ehlinin gözü onun ayak toprağı ile açılacaktır) (Ay, 2014: 67-68).

Bu kasidenin beyitlerinden, 15. yüzyılın sonlarını anlattığı anlaşılmaktadır. Yakub'un neslinden kasıt, büyük ihtimalle Akkoyunlu padişahlarıdır. İsmail ibn Haydar, Şah İsmail Safevî'dir (Bertels, 1976: 113; Bertels, 1987: 870). Bertels'e göre bu kaside Bedahşan İsmaililerinin en büyük pir saydığı Nasır-ı Hüsrev'in ününden yararlanmak isteyen İranlı bir şair tarafından yazılmıştır. Çerağnâme'de geçen bu kasideler dışında, bölgede Safevîliğin tarikat olarak yayıldığına dair bir iz göremiyoruz. Zaten tezimiz de, bölgede tarikat olarak Safevîliğin yayıldığını iddia etmekten ziyade, siyasi olarak Safevî devletinin propagandasının yayıldığını göstermek, bu propagandasını da Nimetullahî tarikatı eliyle yürüttüğünü ileri sürmektir. Bölgede Nimetullahî tarikatına şecerelenen tekke-türbelerin varlığı bunu kanıtlamaktadır.

Bölgede üretilen şifahi malzemenin bize sunduğu bu verilerin yanı sıra, tarihsel gerçeklik de, Nizariliğin Bedahşan'da yayılmasında adı geçen birçok İranlı pir ve dâinin, Bedahşan'a göçünün, bugüne kadar Moğol istilası etkisi olarak anlatılan 13. yüzyılda gerçekleşen mülteci hareketleri yüzünden değil, Safevî devletinin kurulduğu 16. yüzyılda olduğunu söylemektedir. Muhammedzade'nin *Tarih-i Bedahşan*'ında bildirdiğine göre, "İsfahan ve Kaşan'dan Şugnan'a dört kardeş derviş gelmiştir. Bunlardan birincisi, Şah Kaşan olarak bilinen Seyyid Muhammed İsfahani'dir. İkincisi Şah Malenk, üçüncüsü Şah Hamuş, dördüncüsü Şah Burhan-ı Veli'dir." (Kurban Muhammad-zoda (Ahun Sulayman) ve Muhabbat Şoh-zoda (Seyid-Futur-Şo, 1973: 2) .Sözlü gelenek, bu dâilerin birbirleriyle kardeş olduğunu, Şugnan'a 11. ve 12. yüzyıllarda geldiklerini anlatır. Bedahşan İsmailileri üzerine araştırmaları bulunan Iskenderov ve Iloliev'e göre tarihsel kayıtlar, onların yaklaşık 16. yüzyılda İran'dan bölgeye geldiğini göstermektedir (Iskandarov, 1973: 12; Iloliev, 2008b: 37; aynı yazar, 2008a: 63), ki 16. yüzyıl, Safevî devletinin ortaya çıktığı yüzyıldır.

4. Sonuç

Öyle anlaşılıyor ki 13.-15. yüzyıllarda İran'daki siyaseten istikrarsız ortam, 16. yüzyılda Safevî hanedanının İran'da iktidara gelmesiyle birlikte son bulmuş ve Şah İsmail Safevî, Anadolu Kızılbaşları üzerinde yaptığı propaganda benzeri bir çalışmayı Bedahşan'da da yapmıştır. 16. yüzyıldan itibaren bir önceki dönemin siyasi

kimliği olmayan Şii-tasavvufi akımlar, yerini siyasi kimliği olan Şii Safevî hareketine bırakmıştır. Bunun tarihsel nedenleri yukarda kısaca bahis konusu edilmiştir. Saha araştırmalarımızdan şunu anlıyoruz ki bundan sonrası için İnan, Orta Asya, Bedağan, Keşmir ve Baltistan sahalarındaki Şii eğilimli dini kimliklerin şekillenmesinde Safevî propagandasının etkisi büyüktür. Bu da bizi, şimdiye dek Safevî-Şeybanî ya da Safevî-Babürlü ilişkileri içerisinde sadece siyasi tarih açısından baktığımız yeniçağ İnan-Orta Asya çalışmalarına, bir de sosyal tarih açısından bir bakmaya ve araştırma yapmaya sevk etmektedir. Bedağan sahasının bize sunduğu veriler, tüm güney-Orta Asya ve kuzeybatı Hindistan sahaları için de aynı durumun söz konusu olabileceği izlenimini vermektedir. Hatta bu bölgelerde Oniki İmamcı Şii gruplarla günümüz İnan devleti arasındaki organik bağa baktığımız zaman bile bu izleri görmek mümkündür.

Kaynakça

- AY, Z. (2014). *Nasır-ı Hüsrev ve sonrasında bedahşan ismailileri (10.-15.-yüzyıllar)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- BALDİCK, J. (2002). *Mistik islam* (ev. Yusuf Said Müftüoğlu). İstanbul: Birey Yayıncılık.
- BERTELS, A. E. (1959). *Nasır-ı khosrov i Ismailizm*, Moskova: yy.
- _____. (1970). *Penc risale-i felsefi*, ed. A. E. Bertels. Moskova.
- _____. (1976). Nazariyat-ı berhi az ‘urafa ve Őiaan-ı Eşnaaşeri Race Be erzaş-ı miras-ı ebedi Nasır-ı Husrev. *Yad-Name-ye Naser-e Khosraw*, Ferdowsi University, Faculty of Letters and Humanities, Mashad, 96-121.
- _____. (1987). Nasır-ı Khusraw. *EI* (birinci baskı, cilt 6). Leiden: E. J. Brill, 869-870.
- BİDDULPH, J. (1977). *Tribes of the Hindoo Koosh*, Karaı: Indus Publications.
- DAFTARY, F. (2001). *Muhalif İslam’ın 1400 yılı: İsmaililer tarih ve kuram*, (ev. Ercüment zkaya). İstanbul: Rastlantı Yayınları.
- HERATİ, H. H. (1935). *Kelam-ı pir*, ed. W. Ivanow. Bombay.
- İLÖLİEV, A. (2008a). Popular culture and religious metaphor: saints and shrines in Wakhan region of Tajikistan. *Central Asian Survey*, 27(1): 59-73.
- _____. (2008b). *The Ismaili-sufi sage of pamir: mubarak-i wakhani and the esoteric tradition of the Pamiri muslims*. Amherst-New York: Cambria Press.
- ISKANDAROV, B. I. (1973). Predislovie, Kurban Muhammad-zoda (Ahun Sulayman) ve Muhabbat şoh-zoda (Seyid-Futur-Şo), *Tarih-i Badahşan (Istoriya Badahşana)*, haz. Bahadur Iskandarov, Moskova: Vostochnaya literatura, 5-29.
- IVANOW, W. (1959). Sufism and Ismailism: Chiragh-nama. *Revue Iranienne d’Anthropologie*, 3: 13-17, 53-70.
- JAMAL, N. E. (2002). *Surviving the Mongols: Nizari Quhistani and the community of Ismaili tradition in Persia*. Londra-New York: I. B. Tauris.

- Kurban Muhammad-zoda (Ahun Sulayman) ve Muhabbat Şoh-zoda (Seyid-Futur-Şo). (1973). *Tarih-i Badahşan (Istoriya Badahşana), Tarih-i Badahşan (Istoriya Badahşana)*, haz. Bahadır Iskandarov, Moskova: Vostochnaya literatura.
- MOEZZİ, M. (2011). Bedahşan İsmaililerine Ait Elyazmaları (çev. Ali Ertuğrul). *DEÜİFD*, XXXIII, 255-273.
- POURJAVADY, N. ve WILSON, P. L. (1975). Isma'ilis and Ni'matullahis. *Studia Islamica*, 41, 113-135.
- RİECK, A. (1995). The Nurbakhshis of Baltistan: crisis and revival of a five centuries old community. *Die Welt des Islams*, New Ser, 35(2), 159-188.
- TOGAN, Z. V. (2010). *Yeseviliğe dâir bazı yeni malumat. Fuad köprülü armağanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 523-529.
- VİRANİ, S. N. (2007). *The Ismailis in the middle ages: a history of survival, a search for salvation*. Oxford: Oxford University Press.